

0. [Introducció]

La nostra aportació en aquesta jornada no se centrarà en el que seria, estrictament parlant, una col·lecció d'ex-libris, sinó en qui, en el passat, va posseir els llibres del CRAI Biblioteca de Reserva, ja siguin persones o institucions, i en les marques de propietat que van utilitzar. I ho farem a través de la il·lustració de com es tracten les dades de procedència en el catàleg i de la presentació de la base de dades *Antics posseïdors*.

Hem intentat estalviar el llenguatge tècnic per no carregar la presentació, atès que pensem que el públic no procedeix en la seva totalitat del món de les biblioteques, però si algú vol aprofundir en aquests aspectes, si us plau poseu-vos en contacte amb nosaltres .

Revisant de manera sumària la bibliografia sobre ex-libris hem vist que en ocasions pot ser sinònim de qualsevol marca de propietat, mentre que en altres es refereix únicament al que els anglosaxons anomenen *book plates* i *book labels*, marques consistents en, respectivament, una etiqueta gravada i impresa, on habitualment consta, en el primer cas, l'escut d'armes del propietari acompanyat o no pel seu nom, mentre que en el segon acostuma a trobar-se únicament el nom. A Reserva aquesta categoria representa una minoria en el conjunt bigarrat de la multitud de marques de propietat, sobretot manuscrites, d'entre els segles XV i XX, que llueixen els exemplars.

I és clar, si les marques són variades també ho són les persones que identifiquen, des de mestres de cases i argenters fins a juristes, metges i, més amunt en l'escala social, nobles, bisbes i cardenals. Quant a les institucions, ja ho veurem, el predomini dels convents és absolut.

Partim d'una massa enorme de documents pertanyents a diferents segles i de característiques molt diverses, i a través d'una operació d'alguna manera democratitzadora, revelem els noms de cada una de les persones i entitats que els van posseir, per després aplegar virtualment i difondre les seves biblioteques, siguin minúscules o imponents.

Esperem doncs que la nostra intervenció no desentoni i resulti del vostre interès.

1. [La col·lecció]

El CRAI Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona custodia els fons antics que, procedents dels convents de la província de Barcelona desamortitzats el 1835, es van lliurar a les autoritats barcelonines per a la creació d'una biblioteca provincial i universitària. Aquest nucli originari va ser després enriquit per les biblioteques dels col·legis de cirurgia i medicina i farmàcia de Barcelona, així com per bona part dels llibres que havien pertangut a l'antiga universitat de Cervera.

La col·lecció consta de, aproximadament, 2.200 manuscrits, 975 incunables i 120.000 exemplars impresos entre 1501 i 1820. Hi destaquen, naturalment, els llibres de temàtica religiosa, tot i que existeix una presència rellevant d'obres jurídiques, històriques i filològiques, així com de ciències, tant matemàtiques com experimentals i naturals.

Es tracta doncs d'una biblioteca d'"al·luvió", formada principalment pels llibres de 39 convents que fins a èpoques relativament recents van passar per múltiples vicissituds. Els escassos

recursos humans i materials destinats per les autoritats per a la custòdia, catalogació i manteniment d'un nombre ingent d'exemplars van tenir conseqüències dramàtiques. A les plagues d'insectes i l'exposició a la humitat es van unir la venda de duplicats per poder afrontar despeses imprescindibles, com la compra de llibreries on col·locar els llibres, molts dels quals van romandre durant molt de temps a les sàrries. Els llibres, a més, es van dipositar a dos locals diferents, primer a l'ex convent dels caputxins i més tard al de sant Joan de Jerusalem, abans d'arribar, el 1881, a l'edifici històric de la Gran Via. Un dels episodis més foscos en la història de la nostra col·lecció sembla que es remunta als anys 20 del segle passat, quan milers de volums van ser destruïts degut al seu mal estat de conservació. Les portades i, en ocasions, preliminars, van ser pietosament arrencats i es troben avui en procés avançat de classificació.

La col·lecció es troba actualment distribuïda en diversos dipòsits de la que va ser Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona, a l'edifici històric, on avui el CRAI Biblioteca de Reserva i de Lletres comparteixen espais. Aquesta circumstància, unida a la disgregació i barreja dels fons conventuals ja des dels orígens, ha negat, en part, la possibilitat de reunir els nombrosos casos de volums solts en edicions, i cada una de les edicions segons la procedència. El resultat és una diàspora de llibres.

2. [Breu resum retrospectiu]

Per posar remei a aquesta situació, des dels inicis de la catalogació en línia, el 1986, es va consignar la descripció de les marques de propietat al camp destinat a l'exemplar del registre bibliogràfic, en forma de text lliure.

Més tard, el 2009, es van començar a crear registres d'autoritat de les persones i entitats que, en el passat, van ser propietàries dels llibres. Aquesta tasca va permetre la presència, al registre bibliogràfic, d'una entrada secundària de posseïdor i va propiciar la creació de la base de dades *Antics posseïdors*.

Les noves pautes van suposar també la transcripció de les marques de propietat en el camp de l'exemplar, acompanyada, en la mesura del possible, per la seva datació per segles.

D'aleshores ençà, el tractament dels antics posseïdors al catàleg bàsicament no ha canviat, tot i que s'han pres algunes decisions, entre les quals destaca una selecció a l'hora d'incloure els registres d'autoritat de posseïdors individuals a la base de dades. Redactem el registre d'autoritat de la totalitat d'antics posseïdors, ja siguin persones o entitats. La quantitat de còpies que cal encara catalogar, però, ens va impulsar a buscar un punt d'equilibri que es va traduir en que, mentre totes les entitats figuren a la base, en el cas de les persones depèn del següent criteri, sens dubte discutible:

* La seva participació activa i coneguda en la història cultural i social, de Catalunya o de fora de Catalunya, com l'humanista Bernardo Aldrete o el *condottiero* i senyor d'Urbino Federico da Montefeltro.

* La presència rellevant de documents amb la seva marca de propietat. És el cas del rector parroquial de Vilanova de Cubelles Baltasar Gandullo, el cognom del qual escrit a les guardes anteriors d'una multitud de còpies ens va encuriosir durant molts anys, fins que vam ensopegar amb la seva identitat completa. Actualment en tenim recollides 212 edicions.

* La seva pertinença a un col·lectiu "singular". Ho són les dones, per la seva escassa presència, 12 en total, com la docta Juliana Morell, de qui conservem quatre còpies amb les seves marques, escrites acuradament a la portada. O bé persones com l'ermità de l'ermita de Sant Marc, a Manresa

I finalment,

* La singularitat de l'execució de la pròpia marca, com aquesta que veiem del probablement estudiant Vicenç Desclapés en una obreta per aprendre el llatí.

3. [Instantània dels antics posseïdors]

Amb aproximadament el 34 per cent de les còpies ja descrites segons les pautes que acabem de mencionar, les característiques principals de la nostra nòmina d'antics posseïdors es mostren en els següents gràfics.

Abans que res, la proporció de persones que figuren a la base de dades.

Entre els individus destaca la proporció molt igualada entre clergues i laics, que demostra fins a quin punt els convents van ser dipòsit de col·leccions personals en mans de laics, tant si aquestes estaven formades pels pocs llibres d'un estudiant com pels molts volums d'un prohoms barceloní. Entre els no religiosos, els juristes i els metges són les professions amb una major presència.

Dóna fe de l'origen de la col·lecció el domini aclaparador dels convents entre les institucions.

Quant a l'època, els posseïdors nascuts al segle XVIII superen amb escreix els nascuts als segles anteriors, i són pocs els fills del XV i del XVI.

Predominen els individus i les entitats d'àmbit català, seguits pels espanyols, i pel que fa als estrangers destaquen els francesos i italians, amb 22 i 19 autoritats, respectivament.

Així doncs, la manca d'adquisicions i la pràctica absència de donacions des de la supressió dels convents fins a l'actualitat han marcat la col·lecció amb un caràcter fortament local.

4. [Els registres d'autoritat]

Si entrem ara amb una mica més de detall en la mecànica de treball dels antics posseïdors veurem que aquest aspecte representa sens dubte un avantatge.

Si la persona és desconeguda, l'única font que la identifica és la mateixa marca de propietat, que si tenim sort en pot mostrar tot un seguit de dades, com ara la professió, l'orde religiós, el convent de què va ser fill, o fins i tot alguna data. O bé exhibir informació sobre l'adquisició de l'exemplar.

És el cas de l'agustí Nicolau Nadal, que vam poder datar gràcies a una inscripció manuscrita molt completa (amb indicació de preu) que revela un tipus especial de possessió de llibres que es donava al si dels convents: són els volums *ad usum* o bé "a ús de". Aquesta fórmula eufemística de possessió, que sovinteja a la nostra col·lecció, mereix a les nostres descripcions una classificació a part.

En altres ocasions, el fet de comptar amb documentació propera, ja siguin fonts primàries o bibliogràfiques, ajuda a resoldre interrogants.

La clau de la presència simultània de marques del convent de Santa Caterina de Barcelona i del segell i la inscripció manuscrita del metge Josep Bori i Santinyà es troba en una crònica fragmentària manuscrita del convent barceloní conservada a Reserva. El narrador hi explica que Bori, cap al final de la seva vida, va fer vots al cenobi barceloní i que durant l'exercici de la seva professió a la comunitat dominica gairebé acaba amb la vida de tots els religiosos. Com a compensació, va deixar-los, en morir, la seva biblioteca, de què hem localitzat trenta una edicions, majoritàriament textos mèdics.

Un cas ben diferent és el de la biblioteca dels ducs d'Osuna. L'estat la va adquirir el 1886, amb destí a la Biblioteca Nacional, que en va repartir les edicions que ja tenia entre diverses biblioteques provincials, entre elles la de Barcelona. Tot i tractar-se d'un episodi conegut, la documentació dipositada a l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona ens ha permès conèixer el llarg procés de tria i recepció final de les obres, 4 anys, des del 1888 fins al 1892, així com localitzar-ne la llista completa.

Un cop identificat el posseïdor, se'n redacta un registre d'autoritat. A continuació en veurem quatre exemples.

I comencem per Simón Fernández Cuervo, estudiant a Lleó, documentat el 1736. Si ens fixem en la informació que ens dóna el registre veurem que ens el situa en el temps i en l'espai, i ens diu la seva ocupació. La descripció ha de basar-se en una font, en aquest cas la mateixa marca de propietat, que veiem transcrita, amb indicació de l'exemplar on es troba.

El registre d'autoritat de Joan Margarit i de Pau és més elaborat, en aquest cas comptem amb fonts que ens ajuden a descriure'l, i en formar part de la base de dades conté informació específica sobre la marca de propietat: tipus, descripció i datació. A més de l'ocupació, el registre recull també el seu títol eclesiàstic. Reserva conserva tres bells manuscrits italians del segle XV procedents de la rica biblioteca d'aquest príncep de l'església interessat en l'humanisme italià, dos dels quals van acabar formant part de la col·lecció de Josep Jeroni Besora, un altre dels bibliòfils amb una presència cabdal als nostres llibres. Besora, en morir, va llegar la seva biblioteca al convent de sant Josep de Barcelona. El tercer manuscrit va anar a raure als caputxins de la nostra ciutat.

Veiem ara el registre d'una entitat de què ha estat difícil recollir informació, el Real Colegio de Trinitarios Calzados de la Provincia Castellana, a Roma. Sens dubte reunia una biblioteca de certa importància, per l'acurada cal·ligrafia de la marca de propietat, malauradament cancel·lada, que indica fins i tot la col·locació del volum. El registre mostra el lloc de residència del col·legi, el tipus d'entitat i, molt important, l'orde religiós, informació que també trobem als registres personals.

Finalment tenim el convent de Sant Francesc de Paula de Barcelona, dels mínims. Destaquem d'aquest registre la nota que recull els frares antics posseïdors que en van ser fills. La vinculació d'un frare a un convent es manifesta als registres d'autoritat de manera recíproca, i en un futur es trobaran vinculats a l'índex d'autors del catàleg en línia. Aquesta nova funció no es limitarà als religiosos i als convents, sinó que s'aplicarà a altres tipus de relacions, com ara herències, mecenatges o donacions.

I si parlem dels convents barcelonins, no ens podem estar de citar la tasca d'identificació de llocs i signatures topogràfiques que Reserva du a terme des de fa uns anys. La seva observació assídua ens ha permès reconèixer els models pertanyents a 12 convents diferents de la nostra

ciutat, entre ells el de Sant Josep, el Carme i la Santíssima Trinitat que veieu en aquesta diapositiva.

Els posseïdors poden consultar-se en la seva totalitat a l'enllaç als Registres d'Autoritat de la Universitat de Barcelona, disponible al catàleg en línia. En la seva visualització pública s'oculten alguns camps, i observem, a la dreta, l'enllaç a la base de dades *Antics posseïdors*.

La informació relativa a marques de propietat, per la seva banda, es troba al catàleg en un camp específic, el d'exemplar, que recull també les dades sobre l'enquadernació, l'estat físic i la presència de diverses marques d'ús o de lectura, com poden ser les notes de censura. És aquí on es transcriuen o descriuen les marques de propietat, acompanyades per la seva datació, i de vegades, com veurem de seguida, es mostren interminables.

Reserva és la institució que actualment té identificades més còpies procedents de la col·lecció de Pere Miquel Carbonell, que va ser arxiver reial sota Joan II i Ferran II de Catalunya i Aragó i va reunir una important biblioteca. Es tracta d'un total de 22 volums, sobretot incunables. La nota que veieu correspon a l'edició *princeps* de les obres de Sèneca, impresa a Nàpols el 1475 per Mathias Moravus. Carbonell, apassionat cal·lígraf, farceix la còpia de la seva escriptura i entre altres coses ens parla del disgust que va patir en visitar la biblioteca del convent de sant Francesc d'Assís de Barcelona, vint-i-cinc anys després de fer-li donació del seu Sèneca, i trobar l'estimat volum molt malmès. I continua dient que desconeix el nom de l'*stultus*, l'estúpid, responsable de semblant desgràcia, però que si Déu li dóna temps ell mateix el farà restaurar. Tota una declaració d'amor envers els llibres.

Carbonell, com tots els antics posseïdors, formen part de l'índex d'autors al catàleg, i, per distingir-los es mostren acompanyats de la indicació "ant. pos."

5. [La base de dades]

Els camps informatius que hem vist als exemples de registres d'autoritat es converteixen en cada un dels elements descriptius de la base de dades, dissenyada pels informàtics de la biblioteca per adaptar-se als propis registres d'autoritat i a la web.

La base de dades, ja ho hem dit, recull totes les entitats i una selecció de les persones, de manera que constitueix una mena d'aparador dels nostres posseïdors. Es va crear en un moment en què el tractament de les procedències agafava un impuls definitiu tant entre els investigadors com entre les pròpies biblioteques patrimonials, i ho vam fer amb la voluntat de seguir el camí traçat per la biblioteca municipal de Lió i la pionera *Provenances des livres anciens*.

Us convido a consultar-la, però avui m'agradaria mostrar-vos-en un exemple d'entrada personal i un altre d'entrada d'entitat: el cardenal Giuseppe Renato Imperiali i el Convent de Santa Caterina de Barcelona.

La biblioteca creada pel cardenal Imperiali va participar de totes les característiques de les grans col·leccions privades formades a Roma per nobles i prínceps de l'església entre els segles XVII i XVIII, però s'hi afegeix la seva condició de pública. El prelat així ho va voler, i per afavorir el seu ús per part dels erudits va designar bibliotecaris tan hàbils com Giusto Fontanini, creador d'un modèlic catàleg que sens dubte va contribuir a la fama europea de la col·lecció. El fons, malauradament, es va dispersar a finals del segle XVIII. Dos dels seus volums van arribar a algun dels convents barcelonins, i després a la Universitat.

La seva entrada a la base es divideix en dos apartats.

Al primer, a la part superior, veiem l'enllaç de consulta al catàleg de tots els registres bibliogràfics on es troba l'antic posseïdor com a entrada secundària, així com l'enllaç permanent.

A continuació, el nom acceptat, els noms alternatius, la font i la nota històrica.

A la part superior, noteu l'enllaç a la bibliografia utilitzada per a la redacció dels registres d'autoritat recollits per la base.

El segon bloc conté la informació relativa a les marques de propietat, que en aquest cas només és una.

Com veieu, els camps Títols, País, Tipus de marca i Datació compten amb enllaços interns a la mateixa base. A la part inferior trobem l'enllaç al registre bibliogràfic on es troba descrita la marca de propietat.

El registre mostra únicament la imatge del detall de la marca, mentre que per visualitzar el context hem de clicar a "Portada o altres".

Al convent de Santa Caterina de Barcelona, dels dominicans, es va aplegar una importantíssima biblioteca, gràcies al mecenatge del tarragoní Tomàs Ripoll, mestre general de l'orde entre 1725 i 1747, any de la seva mort. Ja com a ostentor del càrrec de company del mestre general, entre 1700 i 1723, va enviar llibres des de Roma al seu convent d'origen, però el seu afany va culminar el 1736, quan la va obrir al públic. Des d'aleshores, la rica col·lecció, formada per 22.000 volums va donar servei a la ciutat fins a la demolició del convent, el 1835.

L'entrada del convent, ho veiem, és força articulada. No solament enllaça al país, sinó a la població. S'ofereix un apartat diferent per a cada un dels tipus de marca de propietat, i per a cada una de les variants significatives de cada tipus, i el tipus d'entitat i l'orde religiós compten amb enllaços interns a la mateixa base.

Quant a la cerca, d'antuvi cal dir que tant les pàgines d'inici com alguns dels termes de cerca s'ofereixen en català, castellà i anglès.

Podem cercar per

Ciutat (institucions)

País

Datació de la marca

Tipus de marca

Orde religiós

Tipus d'entitat

Títols

Ocupació

Paraula clau

L'ús de llenguatge controlat és bàsic per a la visualització i l'explotació de les dades de procedències. Per als termes de Ciutat i País utilitzem el thesaurus de la UB, com per a la majoria de descriptors que es troben a l'índex Ocupació i Orde religiós. Els corresponents a Tipus d'entitat i Títols, en canvi, són validats per la responsable d'indexació de la Unitat de Procés Tècnic del CRAI.

6. [Projectes internacionals]

Abans de passar a les conclusions, ens agradaria molt citar dos projectes internacionals a què participen el CRAI Biblioteca de Reserva i els seus posseïdors. Es tracta de *Material Evidence in Incunabula (MEI)* i el *CERL Thesaurus*.

MEI és un recurs de dades obertes allotjat i mantingut pel CERL (Consortium of European Research Libraries) i liderat per Cristina Dondi, secretària d'aquesta institució i investigadora de la Universitat d'Oxford. El seu objectiu principal és la descripció i visualització del moviment dels llibres incunables des del moment i lloc en què van ser impresos fins a l'actualitat, i es basa en la inclusió d'informació de qualitat relativa a procedències per part de biblioteques europees i dels Estats Units. A l'estat, al costat del CRAI Biblioteca de Reserva, hi participen la Biblioteca Històrica de la Universidad Complutense i la Real Biblioteca.

Per la seva banda, el *CERL Thesaurus* resulta una eina molt útil per a qui treballa amb impresos antics, atès que conté un volum notable d'informació sobre noms de persones i llocs localitzats a catàlegs patrimonials. El CRAI Biblioteca de Reserva hi participa amb la seva nòmina d'antics posseïdors i d'impressors.

7. [Conclusions]

A tall de conclusió, sens dubte un dels punts dèbils de la base de dades i, en general, del tractament dels antics posseïdors és, d'alguna manera, el seu aïllament. En ser una col·lecció amb una forta empremta local, seria molt convenient poder participar en projectes en aquest àmbit amb la resta de biblioteques patrimonials catalanes.

Un altre dels seus límits és l'escassa visibilitat. Esperem que en un futur s'adoptin nous programes i formats que mostrin els continguts com a dades obertes enllaçades. Això permetria una presència major dels nostres antics posseïdors a la xarxa, així com un enllaç al registre d'autoritat des del registre bibliogràfic.

Respecte a les mecàniques de treball, trobem a faltar una bona competència per a la descripció d'escuts nobiliaris i enquadernacions, així com recursos adaptats a les nostres necessitats. Respecte a aquest punt, admirem la tasca que du a terme a França el grup de treball sobre procedències de Bibliopat, liderat per Monique Hulvey, de la Biblioteca Municipal de Lió.

Fins la pròpia decisió de no incloure tots els antics posseïdors a la base de dades pot veure's com una restricció, que malgrat tot es compensa amb la redacció de registres d'autoritat per a cada una de les persones que va deixar el seu nom als llibres. De vegades ens preguntem si val la pena deixar constància de tots ells, de l'estudiant que aprenia llatí amb el clàssic manual o bé del frare que va poder servir-se *ad usum* d'un sermonari per preparar les seves prèdiques. Es tracta d'una activitat que té el caràcter gairebé d'exhumació i que ens fa sentir una mica extravagants.

Descriure les procedències és una tasca lenta i delicada, i davant del volum de llibres que encara s'han de catalogar sorgeix un dubte encara més gran i arribem a preguntar-nos sobre la seva utilitat, sobretot en comprovar el reduït nombre de visites que rep la base de dades. Pensem que sí que val la pena. Apropar-nos a la biografia dels llibres ens permet com a bibliotecaris conèixer més profundament el nostre fons, i fer-ne difusió des d'un enfocament atractiu. Aviat publicarem una galeria Pinterest amb els segells i ex-libris no identificats, i els antics posseïdors són ben presents tant en el blog, com en l'organització d'exposicions o en l'atenció a consultes per part d'investigadors. I el seu tractament també ens permet, com a mínim a alguns, divertir-nos.